

fattelse af religionen maa anses for *kultisk*. Identitetsfølelse opstaar, menighedens oplevelser bliver identiske (eller næsten identiske) med mytens eksistens, kort sagt: kristendommen bliver en livsfornylelsesreligion som de gamle folkereligioner, med kun meget ringe lighed med den gamle pilgrimskristendom, egentlig en helt ny religion. — Altsammen vel at mærke i *salmerne!* Thi man bemærker, at det kun er i salmerne, at dette foregaar. Men vel ogsaa i de mennesker, der synger dem, vil man spørge! Ja, man skulde vente, at ogsaa denne side af sagen blev lidt oplyst. Men det er kun Gr. selv, der en genstand for undersøgelsen. En ejendommelig begrænsning i et saa folkeligt emne som dette! Mærkeligt nok udtaler forf. sig intet sted om f. eks. salmernes begrænsede plads i gudstjenesten (og dermed begrænsede indflydelse paa dens deltagere), thi salmerne maa jo dele pladsen med bøn, evangelielæsning, *prædiken* og meget mere. S. H. har aabenbart *ikke* tænkt sig sin bog som et bidrag til et stykke af den danske kirkes historie.

Men foregaar der nu ogsaa det i Grundtvigs salmer, som S. H. paastaar? At fastslaa dette vilde kræve en omhyggelig overvejelse af alle forf.s citater, vidtløftige fortolkningsundersøgelser osv. Herpaa kan undertegnede ikke indlade sig. Det maa overlades til specielle salmeforskere. Men efter mit foreløbige og ikke dybt gaaende *skøn* vilde jeg mene, at forf. har ret, naar det gælder Gr.s opfattelse af *søndagen, julen og nadveren*, men at han har mindre ret, naar det gælder *paasken, himmelfarten og pinsen*, idet man i Gr.s salmer til disse fester ikke kan undgaa at fornemme det *historiske* moment, hvilket hindrer dem i at blive egentlige kultusalmer. Men dette er som sagt kun mit personlige *skøn*. Vil. Grønbech, der i sin tid skrev om samme emne, hævdede, at Gr.s forsøg paa at forny religionen »nåede ikke ud over salmernes mægtige poesi« (Religiøse Strømninger, 1922, 160), hvormed han vel mente, at fornyelsen *kun* fandtes i salmen, samt at den i sit væsen kun forblev *poesi*. Men kanhænde, at poesi og kultreligion i deres inderste væsen er identiske! — Andre vil maaske pure nægte, at S. H. har ret og vil kunne bevise det modsatte ved hjælp af *andre* citater fra de samme salmer. Herom er jeg ikke kompetent til at dømme i denne korte anmeldelse. Tilslut skal jeg gøre opmærksom paa, at da Gr. i julen 1845 for første gang indførte sine salmer i sin kirke, følte en af deltagerne, da »Et barn er født —« blev afsunget, at det var, som han »hørte Gængerne gaa paa Himlens Vugge«. En efter min mening ægte »kultisk« fornemmelse!

Steen Johansen.

Søren Holm: Grundtvig und Kierkegaard. Parallelen und Kontraste. — København und Tübingen, 1956. — 102 sider.

Paa Luther-akademiet i Goslar holdt *professor, dr. phil. Søren Holm* i august 1954 en dobbelt-forelæsning (paa tysk) om Grundtvig og Kierkegaard (parallelle og kontraster). Samme aar offentliggjorde han den i »Zeitschrift für systematische Theologie« (1954, s. 158—176), og i lidt udvidet og delvis omarbejdet skikkelse er den nu, ligeledes paa tysk, trykt som særskilt lille bog i København, udsendt af et dansk og et tysk forlag i fællesskab.

Ved læsningen bør man erindre sig denne oprindelse, selv om forf. mærkeligt nok ikke omtaler den i bogen. Vi har altsaa her tilsyneladende ikke at gøre med en stringent videnskabelig afhandling skrevet for fagfolk, men med et aandfuldt foredrag (eller essay, om man vil), oprindeligt bestemt for en ikke-dansk tilhørerkreds. Indholdet bør derfor retteligt ses under synsvinklen en *introduktion*, — en almindeligt oplysende *orientering* for dem, der ikke i forvejen kender videre til dansk aandsliv. Og herefter maa ogsaa bedømmelsen rette sig. Som en saadan introduktion er bogen ikke nogen daarlig bog; den vil i Tyskland uden tvivl blive modtaget med megen anerkendelse, f. eks. af unge tyske teologistuderende, hvem den kan tjene som en første vejledning til forstaaelse af de to nordiske aandskæmper. Maaske vil dog en og anden tysk læser fæste sig lidt ved den temmeligt summariske fremstillingsmaade (det er jo et gigantisk emne, her behandles), de ikke faa uvedkommende sidespring, den ikke særligt dybtgaaende indtrængen i begges tankeverden osv., men iøvrigt vil bogen som sagt sikkert blive taget for »gode varer«. Man maa ikke forlange for meget af en saa lille bog.

Men hvorfor har forf. ikke omtalt, at bogen egentlig blot er en lidt udvidet forelæsning? Er det, fordi hans ønske alligevel er, at den skal opfattes som et udførligt videnskabeligt arbejde, en virkelig faglig undersøgelse (den vil jo ogsaa blive læst i de nordiske lande)? Hvis dette er tilfældet, — og meget tyder derpaa, — saa »faar piben en anden lyd«, — som en bekendt, trivielt vending lyder, og forf. maa da fra kritikens side forberede sig paa det værste. — Det første, man da vil gøre, er da sikkert at notere sig tekstens ringe omfang i forhold til det mægtige emne! Skulde forf. virkelig have været et saa stort geni, at han paa 102 smaa sider har kunnet give en virkelig fyldestgørende sammenlignende fremstilling af de to største danske religiøse reformatorers og tænkeres tankeverden, — eller i hvert fald blot *væsentlige sider* deraf (jvf. forordet), hvilket næsten bliver det samme! Behersker forf. virkelig begges filosofi, filosofiske forudsætninger, begges teologi og livsopfattelse, begges hele forfatterskab, aandshistoriske stilling osv.? Saaledes vil man rimeligvis spørge, — og spørge med rette, thi dertil er emnet altfor betydningsfuldt. Hvad *svaret* vil blive, derom kan vist ikke herske nogen tvivl; det følgende vil antyde den retning, hvori det efter alt at dømme vil gaa.

Denne bogs *grundskade* er den *alt for summariske fremstilling* (forudsat som sagt, at forf. ønsker den taget som videnskab og ikke som essayistik). Ustandselig opererer forf. med altfor færdige domme om Gr.s og S. K.s forfatterskab osv. Den bygger for meget paa indtryk og for lidt paa studier. Denne fejl strækker sig saa at sige helt ind i emnevalget. Thi medens Kierkegaard i sit tidsmæssigt ret korte forfatterskab fremtraadte som en enhed, en helhed, saa maa man til gengæld spørge: *hvilken Grundtvig* er det, som forf. har valgt til sammenligningsgrundlag? Er det den unge »bibelske Gr., eller den noget ældre, mere modne (og virkelige) Gr., der er meget forskellig fra den forrige, — eller er det begge paa samme gang? Selvfølgelig er forf. klar over Gr.s forskellige metamorfoser, men man savner først og fremmest *betragtninger over selve dette forhold*. Det træder ikke klart frem i bogens struktur, at Gr.s ungdom faldt henvend 30 aar før K.s, hvoraf følger, at de har himmelvidt forskellige filosofiske forudsætninger. (Man maa her smile ad ytringen s. 28: »Iøvrigt synes Gr. ikke i særlig grad at have studeret Hegel«). — I parallel-kapitlet er hovedthesen den, at Gr. og S. K. begge var (kristne) *dualister*, og forf. fremhæver stærkt Gr.s historisk-dualistisk-dramatiske livsanskuelse, idet han her som bevis bl. a. benytter Gr.s bekendte ord til Mar-

heineke: min modsætning er liv og død. Nu gøres der i Gr.-forskningen i almindelighed alt for megen væsen ud af denne udtalelse, som ikke har synderlig bevisværdi, selv om den naturligvis siger *noget* rigtigt. Men var den ældre, egentlige Grundtvig virkelig »dualist«? Forf. har selv været klar over de med dualisme-begrebet forbundne vanskeligheder i kristendommen selv, men sandheden om Gr.s dualisme finder man ikke i dette kapitel, men langt senere, nemlig paa s. 74 i kontrast-kapitlet, hvoraf vi citerer følgende (udhævelserne skyldes anmelderen): »Gr.s livsopfattelse er *lys*, Kierkegaards *mørk* ... Gr.s livsopfattelse kan ikke være andet end lys, thi den store kosmiske kamp mellem Krist og Satan *har* fundet sted, og den er principielt endt med livets afgjorte sejr over døden. Hvad der endnu finder sted af kampe, saa længe verden staar, er kun *spredte skærmydsler*, som man ikke kan tilskrive nogen kosmisk eller kirkelig betydning, fordi *det endelige resultat er givet*. Frølsen er vundet, livet *har* besejret døden« osv. Dette er en fuldstændig rigtig karakteristik af den modne og virkelige Gr.s kristendom og livsopfattelse, men hvor bliver saa dualismen og det dramatiske af, naar det forholder sig paa denne maade? Naturligvis kan ogsaa spredte skærmydsler være lidt dramatiske (og ogsaa i Gr.s indre liv forekom der efter 1825 ikke faa »skærmydsler«), men det staar fast, at selv om Gr. og K. begge var *kristne* og for saa vidt bekendte sig til en i sin rod dualistisk lære, saa paatrykte Gr. denne lære sit eget optimistiske, livsfrodige lyssyn i den grad, at det endte som en slags monisme: *Alt* staar i Guds Faderhaand. Og i overensstemmelse hermed havde Gr. ligefra ungdommen en ejendommelig tilbøjelighed til at dreje *livs-* modsætningerne gud-verden og godhed-ondskab hen til *logiske* — og altsaa i grunden forholdsvis brodløse — modsætninger, især til modsætningen løgn-sandhed. Men naar det forholder sig saaledes med Gr., hvor vanskeligt bliver det da ikke at parallelisere ham med S. K.? De er alt for forskellige til, at der kan komme noget frugtbart ud deraf. Er de overhovedet »ensbenævnte« størrelser, skikkede til sammenligning? I hvert fald ikke, naar det gælder om at finde paralleller,

Bedre gaar det med hensyn til kontraster. I kontrast-kapitlet er der gode redegørelser for Gr.s dogmatik og S. K.s mangel paa samme, hans paradokslære osv. Men det er diskutabelt, om det gaar an (s. 58) ogsaa at opfatte Kierkegaards kristendom som noget *objektivt* (som ganske vist skal tilegnes i personlig inderlighed), hvorved forf. gerne vil stille denne form for kristendom paa linie med Gr.s objektive kristendom (iflg. forf.). — — Det antydes (s. 65) meget diskret, at ogsaa kristendommen selv maaske er en slags *mytologi*. Hvorfor nu dette spring over i et helt andet emne? Det er dog ikke opgaven at drøfte, hvad *kristendom* egentlig er. Nu er antydningen som sagt kun svag, men et deskriptivt arbejde som dette burde være kemisk fri for den art antydninger. Man bemærker ogsaa i forordet, at forf. absolut skal erklære, at han ikke er tilhænger hverken af S. K. eller Gr. Hvorfor denne oplysning? Det ser ud, som forf. i virkeligheden er langt mere personlig engageret i sit emne, end han tilsyneladende vil være ved. Maaske er dette moment medvirkende til at gøre denne bog lidt urolig for ikke at sige »nervøs« i fremstillingen. Bogen bliver derved næsten mere symptomatisk for dens forfatter end oplysende for os andre.

Steen Johansen.